

Јован Секулић

НОВО ГРОБЉЕ У БЕОГРАДУ СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ – ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ

У години обележавања сто година Новог гробља у Београду 1986. приређена је у Конаку кнегиње Љубице изложба »Сто година Новог гробља у Београду 1886–1986«. На изложби је било изложено 27 вајарских дела – бисте, скулптуре, рельефи у бронзи и камену величана југословенске и српске скулптуре: Ивана Мештровића, Ђорђа Јовановића, Петра Палавичинија, Лојзе Долинара, Томе Росандића, Сретена Стојановића, Рудолфа Валдеса, Живојина Лукића, Душана Јовановића-Ђукина, Александра Зарина, Матије Вуковића, Николе Јанковића, Оскура Бербеље, Небојше Митрића, Ане Бешлић и многих других, 16 предмета примењене уметности – кандила са каријатидама, кандила са жардињерама, детаљи ограде од кованог гвожђа, крстови и друго, а поред тога и 20 оригиналних докумената – књига, регистара умрлих из 1886. године, тапије о закупу породичних гробница из 1910. и 1912. године, књига сахрањених у Костурници бранилаца Београда 1914–1918. из 1931. године, и други архивски материјал, као и 60 фотографија. Све изложене скулптуре и остали предмети били су оригинални, пренети за ову изложбу са Новог гробља у Београду.

Ново гробље је као просторно историјско-меморијална и споменичка целина већ тада било заштићено Законом као културно добро, а Одлуком Скупштине СР Србије 1983. године проглашено за културно добро од великог значаја. Међутим, исте те, 1986. године, када се веровало да ће и изложба поводом стогодишњице гробља допринети још већој афирмацији ове меморијалне и споменичке целине, догодила се прва крађа на гробљу. Украден је портрет, рельеф у бронзи, Александра Костића, рад првог српског вајара Ђорђа Јовановића, минхенског ћака, настало 1909. године.

Са крађама биста, скулптура и рельефа у бронзи и камену наших најзначајнијих и најстаријих вајара наставиће се све до данашњих дана.

Чини ми се, стога, да треба поново подсетити на историју гробља у Београду, на личности које у њему почивају и на уметнике који су на њему оставили своја значајна вајарска остварења.

Прво хришћанско гробље у Београду налазило се иза некадашњег варошког шанца, на простору који данас обухватају горњи делови Бранкове и Космајске улице.¹ На њему се сахрањивало све до краја двадесетих година XIX века, када се ово гробље премешта на Ташмајдан.

Ташмајданско гробље формирало је око старе Маркове цркве педесетих година XIX века. С обзиром да је већ тада било опкољено насељем тражило се ново место за сахрањивање. Наредба о забрани сахрањивања на овом месту донета је 1883, али се са сахрањивањем престало тек 1901. године. Када је Ташмајданско гробље угашено 1927. године, на Ново гробље пренети су гробови познатих људи XIX века, међу којима су били и Ивко Прокић, на чијем гробу се налазио најстарији надгробни споменик на Новом гробљу из 1862. године, Ђура Даничић, Сима Милутиновић-Сарајлија, Ђура Јакшић, Милан Кујунџић-Абердар, Илија Милосављевић-Коларац, Велимир Тодоровић, Владислав Качански, војводе Узун Мирко Apostоловић, Вуле Глигоријевић и др.

Данашње Ново гробље у Београду основано је 1886. године. Његов најстарији део формирао се на простору између садашњег гробљанског главног улаза из Рузвелтове улице и бочног прилаза из Улице Баје Секулића (раније Св. Николе). Седам година након оснивања гробља, 1893. године, подигнута је гробљанска црква Св. Никола по пројекту Светозара Ивачковића, једног од првих

српских школованих архитеката. Иконостас у цркви радио је Стеван Тодоровић, а живопис мајстор Доменико по картонима сликара Петра Раносовића, минхенског ђака.

Одмах после Првог светског рата овом најстаријем језгру Новог гробља придodata су војна, ратничка гробља – аустроугарско, француско, италијанско и британско. Београдска општина саградила је 1931. године Костурницу палим у српско-турским ратовима, од 1876. до 1878. године, а на месту српског војничког гробља подигнута је 1934. године Костурница бранилаца Београда.

После Другог светског рата, Ново гробље је добило још две нове целине, од којих свака представља значајно просторно-урбанистичко и архитектонско остварење. То су Спомен-гробље бораца у окупiranom Београду, чији су аутори арх. Богдан Богдановић и арх. Светислав Личина и Гробље заслужних грађана из 1965. године арх. Светислава Личине. Шир комплекс гробља чине још две значајне меморијалне целине: Гробље ослободилаца Београда 1944. и Јеврејско гробље.²

Поред поменутих меморијалних појединачних споменичким објекта и меморијалних целина, у времену између два светска рата настали су мањи меморијално-архитектонски објекти – породичне капеле, костурнице, гробнице заслужних личности из Првог светског рата. Сви они дају одређену специфичност и вредност целом овом меморијалном споменичком комплексу. Арх. Милан Антоновић пројектовао је 1902. године капелу Светог Георгија за породичну гробницу Михаила Јовичића, познатог винарског трговца са Дорћола,³ а архитекта и сликар, професор Александар Дероко, такође је оставио у овом споменичком комплексу своја остварења: надгробни споменик-саркофаг са рељефним детаљима на гробници Павла Кичевца, надгробни споменик на гробници Павла Денића, као и капелу породице Барковац коју је радио са арх. Петром Поповићем. Иако је за споменик Војводи Путнику он добио на конкурсу прву награду, реализација споменика, из непознатих разлога, поверена је арх. Александру Васићу.⁴

Ново гробље у Београду, несумњиво, представља једну од најзначајнијих меморијално-споменичких целина у Београду и Србији, а има своју вредност и у укупном споменичком наслеђу те врсте у свету. То је отворена књига у којој се налазе највећа имена, великанси историје, културе и уметности. Да поменемо само нека од имена државника и политичара ту сахрањених: Илију Гарашанина, Јована Ристића, Лазу Пачуа, Николу Пашића, Јована Авакумовића, Јеврема Груjiћа; научника: Стојана Новаковића, Јована Цвијића, Јована Скерлића, Милутине Миланковића, Михаила Валтровића, Владана Ђорђевића, Матију Бана; књижевника: Ђуру Јакшића, Радоја

Домановића, Петра Кочића, Лазу Лазаревића, Бору Станковића, Симу Матавуља, Симу Милутиновића-Сарајлију, Светолика Ранковића, Стевана Сремца, Бранислава Нушића, Иву Андрића; ликовних уметника: Ђорђа Крстића, Стевана Тодоровића, Надежду Петровић, Катарину Ивановић, Бету Вукановић, Анастаса Јовановића, Пају Јовановића, Ђорђа-Ђоку Јовановића, Петра Убавкића, Симу Роксандића; музичких уметника: Стевана Мокрањца, Корнелија Станковића, Станислава Биничког, Јосифа Маринковића; драмских уметника: Перу Добриновића, Милку Грցурову, Велу Нигринову, Николу Гошића, Илију Стanoјevићa, Добриску Милутиновића; архитекте: Николу Добривића, Јована Илкића, Димитрија Лека, Андру Стевановића; војводе: Узун Мирка Апостоловића, Илију Чарапића, Петра Бојовића, Радомира Путника, Живојина Мишића.

На Новом гробљу у Београду оставили су своја дела многи српски и југословенски вајари, од оних најстаријих до генерације која и данас своја значајна остварења подиже у овом специфичном просторном амбијенту. Близу 900 скулптуралних споменика (фигуре у природној величини, бисте или плакете у бронзи и камену, рељефи и апстрактне композиције), дела 140 аутора сигурно да представљају изузетну галерију нашег вајарства. Остаје да се утврде аутори за још око 750 скулптура чија су имена на споменицима без потпуних података (М. Пера, Душан, Ивановић) или су потписани само иницијалима. Тиме ће се проширити постојећа листа уметника или повећати опус већ познатих вајара.

И поред тога што су поједини уметници, под притиском жеље и укуса наручилача, оставили дела неједнаке вредности, чак и у занатском смислу, вредност и значај овог споменичког фонда није само у броју изложених скулптура, нити у именима њених познатих и признатих аутора. Скулптуре одређене намене, а самим тим и у приличној мери лимитиране темом, у овом простору откривају нам и неке особености наших уметника, које су или мање познате или нису карактеристичне за њихову уметничку оријентацију. По томе се овај меморијални споменички амбијент разликује од постојећих музејских збирки и галерија. Један број уметника, с обзиром на велики број изложених радова, можемо да пратимо скоро у укупном временском распону њиховог стваралаштва (Периша Милић са 52 скулптуре, Сретен Стојановић са 21 радом, и др). Друге, што је прилично значајно, можемо да упознамо једино у овом споменичком комплексу и кроз само један вид стваралаштва, било преко ликовне обраде или теме, који иначе нису својствени њиховом уметничком опредељењу. Један број уметника је својим скулптурама представљен једино у овом меморијалном амбијенту (Вука Велимировић, Ђорђе Ораоца, Владета

Пиперски).⁵ Неки значајнији вајари представљени су са-мо са по једним радом: Ана Бешлић, Рудолф Валдец, Пашко Вучетић, Ангелина Гаталица, Олга Јеврић.

Најстаријој генерацији српских вајара, ћака Академије ликовних уметности у Београду припадали су Ђорђе-Ђока Јовановић, Петар Убавкић и Симеон Роксандић.

Стваралачку активност Ђорђа Јовановића пратимо у овом простору са 33 изложена дела настала у временском распону укупног уметниковог стваралаштва, од његовог првог рељефа »Деца на гробу Андре Николића« из 1892. године, преко раних радова на гробу Стевана Луковића из 1903. године, »Женске фигуре« на гробу Симе Матавуља из 1910. године, па све до оних нарочито значајних из периода од 1921. до 1937. године – »Мушкија глава у рељефу« на гробу Лазара Пачуа из 1921. године,

»Мушкија попрсје и симболична женска фигура« на гробници Живојина Мишића, такође из 1921. године, »Мушкија глава у рељефу« на гробници Стојана Новаковића из 1928. године.⁶

Симеон Роксандић у Обртној школи у Загребу, заједно са Рудолфом Валдецом, завршава клесарско-вајарски одсек 1892. године, а потом после студија у Минхену, по договору Ђорђа Јовановића, крајем 1989. године прелази у Србију и у Београду остаје до краја живота. У Београду је познат по фигури »Рибар« у водоскоку на Калемегдану и скулптури »Дечак са разбијеним крчагом« на Чукур чесми. На гробљу у Београду налазе се четири његова рада – два попрсја и два рељефа у бронзи. Посебну вредност има »Мушкија попрсје« на гробници Ристе Одавића, из 1912. године.

Сл. 1. Српска костурница и споменик ратницима из српско-турских ратова 1876–1878 и српско-бугарског рата 1885. године

Петар Убавкић, поред Ђорђа Јовановића и Симеона Роксандића, трећи представник реализма у српској скулптури, оставио је у овом меморијалном амбијенту само два своја рада – »Мушки попрсје« у бронзи на гробници Велимира Михаила Теодоровића и декоративну ловорову грану, у искуцаном сребру, из 1904–1910. године у капели војводе Радомира Путника.

Највероватније, захваљујући дружењу са Симеоном Роксандићем, још приликом свог првог школовања у Загребу, Рудолф Валдец, хрватски вајар, боравећи у Београду, оставио је, као свој белег, на Новом гробљу високи рељеф симболичне садржине у бронзи, на гробници Јована Томића, академика и професора.

Словеначки вајар Јован Коњарек презентован је у овом меморијалном амбијенту мушким попрсјем у бронзи, на гробници песника и књижевника Драгутина Илића. Пашко Вучетић, сликар и вајар, минхенски ћак, поставио је на својој гробници скулптуру »Дечак са Чукурчесме« са којом је учествовао на конкурсу поводом обележавања овог догађаја.

Нешто млађа генерација, мада исто тако верна академским принципима, нарочито активна у трећој деценији XX века, представљена је на Новом гробљу радовима Драгомира Арамбасића, Стаменка Ђурђевића, Илије Коларевића, Марка Брежанина и Вуке Велимировић.

Драгомир Арамбасић, аутор познате фонтане »Буђење« испред уметничког павиљона »Цвијета Зузорић« на Калемегдану, оставио је у овом споменичко-меморијалном комплексу четири своја рељефа у бронзи, од којих је најранији из 1929. године.

Стаменко Ђурђевић »који ће се«, како је истакла Марија Пушић, историчар уметности, »за разлику од својих старијих колега можда први трудити да у споменичкој пластици монументалност постигне експресивношћу масе«,⁷ аутор споменика »Трећепозивцу« у Карађорђевом парку, радио је на Новом гробљу у периоду између 1932. и 1938. године три попрсја у камену и бронзи, поред једне Мушких глава у високом рељефу из 1927. године на гробници Марка С. Ђуришића, министра правде (1861–1926).

Илија Коларевић заступљен је са два мушких попрсја, а Марко Брешанин са четири рада, од којих је најпознатији портрет на гробници Чича Илије Станојевића, члана краљевског позоришта и књижевника, рад у бронзи из 1923. године.

Вука Велимировић, једна од првих жена вајара у Србији, која је углавном живела и радила у Паризу, оставила је у овом споменичко-меморијалном комплексу два своја рада – »Мушки попрсје« на гробници Вукчевић, рађено у Паризу 1931. године и »Мушки и женски глава у рељефу«, бронза, на гробници породице Вуке Велимировић.

Међу ауторима скулптуре на Новом гробљу срећу се и највећа имена српске и југословенске скулптуре после Првог светског рата: Иван Мештровић, Лојзе Долинар, Сретен Стојановић, Петар Палавичини, Риста Стијовић, Радета Станковић, Душан Јовановић-Ђукин, Живојин Лукић.

Иван Мештровић презентован је са четири своја рада: бистама Николе Пашића и Миленка Веснића, портретом у рељефу Саве Косановића и изванредним портретом у камену Милована Миловановића из 1935. године.

Лојзе Долинар, словеначки вајар, аутор неколико јавних споменика у Београду (Ламартину у Карађорђевом парку, »У нови живот« на Црвеном крсту, »Мајка и дете« испред Дечје клинике у Тиршовој улици, »Обнова« испред зграде општине Вождовац), такође је оставил четири своја рада на Новом гробљу у Београду: скулптуру »Руке« у камену, на гробници породице Димитријевић,

Сл. 2. Ђорђе Јовановић, рељеф у бронзи са предстavом деце на надгробном споменику политичара и књижевника Андреје Николића

рељеф симболичне садржине у бронзи из 1938. године, портрет у бронзи академика Недељка Кошанина и »Мушко попрсје« поручника-пилота Петра Јевремовића.

Сретен Стојановић, један је од ретких српских вајара који је заступљен на Новом гробљу с великим бројем дела – преко двадесет скулптура у бронзи и камену. Поред тога постоји још један број скулптура за које не постоје поуздані подаци да су његова дела. Оне које свакако треба истаћи су рељеф и фигура књижевника на гробу Петра Кочића, рељеф на капели Стевана Христића, академика и композитора, женска фигура са харфом на гробници Веле и Ђоке Јовановића, пуковника, рељеф симболичне садржине на гробници породице Ђаја, рељефе на гробницама Милана Грола, Милана Ракића и Савке и Ристе Јањушевић, рељеф симболичне садржине и камделабр са каријатидама на гробници Ђорђа-Ђурице Ђорђевића.

Сл. 3. Петар Палавичини, рељеф у белом камену, скулптура на гробници Радише П. Јовановића, парцела 19

Петар Палавичини, један од пионира модерног српског вајарства, представљен је у овом меморијалном амбијенту са 12 својих дела, међу којима, свакако, треба поменути две женске стојеће фигуре у камену на гробници Матије Бана, књижевника и Стевана Тодоровића, сликара, од којих је једна са књигом у руци, а друга са сликарском палетом, које представљају персонификацију књижевности и сликарства. Вредна су помена и његова дела »Дечак са фрулом«, рељеф у камену, на гробници Стевана Мокрањца, композитора, и изванредно попрсје Олге Коњовић и рељеф симболичне садржине од белог мермера, на гробници породице Милетић.

Риста Стијовић, за разлику од свог музејско-галеријског опредељења, радио је на Новом гробљу углавном портрете и рељефе, радове који нису тако карактеристични за њега. Међу осам Стијовићевих дела на Новом гробљу се налазе четири рељефа у камену и бронзи, три

Сл. 4. Тома Росандић, рељеф Христоса, скулптура на гробници браће Милутиновић, парцела 20

попрсаја, такође у камену и бронзи и рад који га најверније презентује »Туга« из 1932. године (клечећа женска фигура и мајка са дететом), фигура у камену, мајка са дететом у бронзи, на гробници Јована С. Јанковића, трговца.

Радета Станковић, аутор споменика Васи Чарапићу и Обалским радницима, познат и по рельефима на улазном зиду Спомен-гробља ослободилаца Београда 1944. године, урадио је само једну стојећу мушку фигуру у бронзи на гробници Томе Максимовића.

Живојин-Жика Лукић, познат по својој минијациозној изради камеја и медаља, откривен у својој правој вредности тек шездесетих година прошлог века, аутор око 40 фасадних скулптура и рельефа на београдским зградама насталим између два рата, оставио је на Новом гробљу у Београду преко двадесет плакета. Мушко попрсје на гробници Луке Ђелића, из 1929. године, портрет у рельефу Миленка Пауновића, композитора и рельефи у бронзи на гробници Драгутина Илића, песника и књижевника, поред других радова, чине драгоценни фонд за даље изучавање и вредновање овог рано заборављеног уметника који је, како у својој студији »Српска скулптура 1880–1950« каже Марија Пушић »доживео најнеобичнији развој и најтрагичнију судбину«.⁸ Поред плакета и поменутих скулптура, Лукић је радио и фигуру војника на Костурници бранилаца Београда из 1915. године, подигнутој на месту некадашњег Српског војничког гробља. Занимљив је и податак да се на његовом гробу налазила и биста у бронзи коју је урадила Мара Јелесић-Лукић, сликарка, минхенски ђак, рођена сестра Живојина Лукића. Украдена је пре две године.

Душан Јовановић-Ђулк, поред бисте Добрице Милутиновића, урадио је, заједно са Пајом Јовановићем, пројекат за породичну гробницу Милана Јовановића, дворског фотографа, деде пре неку годину преминуле Соје Јовановић, познатог позоришног и филмског редитеља, која почива у овој гробници, као и рельеф у бронзи на истом споменику, Сојке Јовановић, ћерке Милана Јовановића.

Палавичинијеви ученици, Владета Пиперски, Ђорђе Ораовац, Михаило Томић и Божидар Обрадовић, такође су заступљени својим радовима на Новом гробљу. Владета Пиперски, један од оснивача групе »Живот« оставио је »Два мушка попрсја« у бронзи из 1939. године, на гробници породице Ковачевић; Ђорђе Ораовац три своја рада – два мушка попрсја у бронзи на гробницама Томе Ораовица и Анке и Војислава Саватијевића, и »Две мушкие главе у рельефима« у бронзи, на гробници Тодора Петрашковића. Михаило Томић и Божидар Обрадовић заступљени су у овом меморијалу са много више својих радова, Томић са осам, а Обрадовић са близу два десет попрсја и рельефа у бронзи. Међу Томићевим ра-

довима, треба поменути портрет на гробу Светислава Страте, у бронзи, портрет на гробу Александре Божић и »Мушко попрсје« на гробу Бошка Пупавца. Божидар Обрадовић, поред једног броја јавних споменика изведенih, углавном, после Другог светског рата, оставио је у овом споменичко-меморијалном комплексу девет рельефа у бронзи и седам попрсаја такође у бронзи, од којих треба поменути две женске и четири мушкие главе у рельефу на гробу браће Барух, мушкије главе у рельефу на гробу Радета Драинца, песника, портрет Петра Петровића-Пеције, глумца и књижевника, мушко попрсје из 1959. године на гробу проте Душана Милановића, члана Великог црквеног суда.

Најбројнија скулпторска врста у овом споменичко-меморијалном простору је плакета, а њени најзначајнији представници су, поред Живојина Лукића, свакако, још и Франо Менгело-Динчић и Перешић Милић. Франо Менгело-Динчић оставио је 13 својих радова, попрсаја и рельефа у бронзи, међу којима треба поменути »Мушко попрсје« на гробници Милана Вапе, индустрисалаца, и рельеф на гробници Светозара Ђурчића, кожарског трговца. Перешић Милић, вајар, медаљер и сликар – студирао у Паризу 1920–1927. године, по богатству плакета не заостаје за Живојином Лукићем, а по укупном броју представованих дела представља вајара са највећим бројем изложених рельефа и попрсаја на Новом гробљу (укупно 53). Од попрсаја треба истаћи портрет Бранимира Ђосића, а од 30 рельефа у бронзи вредни су помена рельеф на гробници Лазара Трипковића, директора Реалке, рельеф на гробници Живка Туцаковића, професора универзитета, рельефи Љубомира Максимовића, Драгољуба Васића и других. Сви они су, углавном, сигнирани са »P.S.Militch«, представљају значајан стваралачки опус Перешића Милића.

Стеван Боднаров, познат по већем броју јавних споменика у Београду, такође је представљен на Новом гробљу са четири своја рада, од којих треба поменути попрсје у бронзи, на гробници Kai W. Pedersena, из 1940. године.

Генерација вајара која је своје стваралаштво отпочела непосредно пред Други светски рат, а нарочито она послератна, наставила је са радом и умногоме допринела да се одржи континуитет и омогући праћење развоја српске скулптуре и у овом изузетном споменичко-меморијалном амбијенту и уопште све до данашњих дана. Ту су дела Милана Бесарабића, Оскара Бербеље, Павла Радовановића, Николе-Коке Јанковића, Александра Зарина, Јована Кратохвила, Ота Лога, Градимира Алексића, Милоша Сарића, Олге Јеврић, Ане Бешлић, Матије Вуковића, Јелене Јовановић, Ваве Станковића, Момчила Крковића, Стевана Дукића, Татјане Стефановић-Зарин, Михаила Пауновића, Небојше Митрића, Војислава Ву-

јисића, Милије Глишића, Ратка Вулановића, Радмиле Граовац, Миодрага Живковића, Александра Јеремића-Цибе, Александра Кузмановића, Милана Лукића, Саве Сандрића, Милоша Сарића, Милице Рибникар и других.

Значајна група стваралаца на Новом гробљу у Београду су мајстори-каменоресци Душан Иванишевић, Милан Танкосић, Милан Циндрић и Ђовани Бертото. Преко 70 скулптура и рельефа у камену, од којих су нека високо квалитетна дела, чине укупан опус ових мајстора и представљају драгоцен прилог у проучавању и валоризацији гробљанске скулптуре у Београду.

Бројни мозаици на овом гробљу чине посебну уметничку вредност. Поред Мише Младеновића и његова два мозаика »Бели анђео«, на гробници Гојка Вучићевића и »Геометријски мотив«, на гробу Лазара Живковића и три мозаичка рада Стојадина Павловића, два стилизована и један орнаментални мотив, гробови Милана Павловића, Миливоја Павловића и породице Мелахат-Хоцић-Дедовић, изузетни сликар, графичар, конзерватор и сликар зидних техника, посебно мозаика, рано преминули Александар Томашевић, обогатио је овај споменички простор са само два своја мозаика »Стилизовани мотив«, на гробници Николе Радојчића, академика и »Стилизовани мотив«, на сопственом гробу, парцела народних хероја крај Српске костурнице из Првог светског рата.

На нашим историчарима уметности остаје да даљим истраживањима, поред ова три аутора, открију до сада непознате ауторе још једног већег броја мозаика на Новом гробљу у Београду.

Без сумње, треба наставити са радом на истраживању и валоризацији споменичког фонда Новог гробља у Београду, које је јединствена галерија уметничких дела под ведрим небом. Она је и део историје града Београда. Исто тако важно је и чување постојећег. Међутим, Ново гробље је у константној опасности. Не само да је угрожено као просторно-меморијална и споменичка целина, исто тако угрожени су и његови појединачни споменици и скулптуре. Као целина, због недовољног одржавања је запуштено. Не води се доволно рачуна о томе да је Ново гробље данас, као и некада, својеврсна парковска површина, једна од највећих у оквиру ужег подручја града Београда са фондом од око 4000 разног дрвећа.⁹ Међутим, највећу опасност за појединачне споменике представљају непрестане крађе вајарских дела.¹⁰

Само шест година после обележавања стогодишњице Новог гробља 1986. године десила се друга крађа. Украдено је попрсје песника Војислава Илића, у бронзи, рад до сада неутврђеног аутора.

Јуна месеца 1998. године нестало је друго, још значајније дело, дело вајара Ђорђа Јовановића, његов чувени рельеф у бронзи са представом деце на надграбном споме-

нику политичару и књижевнику Андри Николићу. Споменик је подигла Београдска општина. На њему, поред осталог пише: »Андре Николићу захвална Отаџбина«. Рельеф је утолико значајнији што представља децу, једну од ретких тема и мотив у укупном опусу овог знаменитог српског вајара. На срећу, ово је једно од ретких вајарских дела које је након извесног времена пронађено и враћено на своје некадашње место.

Међутим, са крађама се и даље наставља. У лето 2000. године, нестало је цео надгробни споменик са рельефом у бронзи Стаменка Ђурђевића, знаменитог вајара и књижевника, рад вајара Михаила Пауновића. На споменику су били уклесани и стихови из чувене песме Стаменка Ђурђевића »Химна света«.

Наредне године украдено је попрсје Миодрага Стевановића, у бронзи, рад вајара Милана Лукића, биста у бронзи Живојина Лукића, такође истакнутог српског вајара, једини вајарски рад његове сестре сликарке, минхенског ћака, Маре Јелесић-Лукић. У августу исте године, забележена је и трећа крађа. Нестала је »Лира«, рельеф у бронзи, на гробу Душана Радетића, музичког уредника РТБ и шефа секстета »Д. Радетић«, рад академског вајара Гојка Дондића.

Поред професионално обављених крађа значајних вајарских дела, нови власници старих гробница, исто тако, у неким случајевима наносе штету уметничкој вредности споменика. У жељи да »украсе« наслеђене гробнице својих предака, нови власници, без потребне сагласности Управе гробља, постављају, поред постојећих старих споменика, своја нова »украсна обележја«, или пак, са једног надгробног споменика премештају значајна дела наших најстаријих вајара, на други надгробни споменик. Тако се губи сваки траг тих старих обележја. Иако се у овим случајевима не ради о крађи, стари надгробни споменици са својим обележјима губе своје место и историјски значај. Да наведемо случај из 2000. године: наследници, или неки нови власници гробнице Младена Стојичевића, трговца (1848–1902) и његове супруге Милице, скинули су његов портрет (рельеф у шведском граниту), рад вајара Ђорђа Јовановића из 1908. године, и пренели у гробницу Хаци-Ристе Најновића, поставивши га иза споменика, без имена првобитних власника.

Нажалост, нису само крађе, везане за највредније скулптуре и рельефе – дела од најстаријих до најмлађих генерација српских вајара, једини проблем Ново гробље у Београду. На заштити, чишћењу и конзервацији најзначајнијих надгробних споменика, још пре тридесетак и више година радили су стручњаци Завода за заштиту споменика културе града Београда. Многи од споменика су данас поново угрожени, као и неки од архитектонских објеката на гробљу. Некада одржавано зеленило и читава

хортикултура гробљанског парка данас је, такође, у стању запуштености и лошег одржавања, а са друге стране, врста дрвећа које уништава камену пластику, скулптуре и рељефе, а које је требало већ давно уклонити, и даље буја и постепено уништава вајарска дела.

Да би се стање на Новом гробљу поправило у погледу заштите од крађа, од несавесних нових власника гробница и, најзад, да би се заштитиле капеле, споменици и скулптуре, потребно је веће укључивање стручњака Завода за заштиту споменика културе града Београда и неке измене у сferи правних прописа. Било би корисно да Завод за заштиту споменика културе града Београда у сарадњи са стручњацима, историчарима уметности који раде на гробљу, ураде дугорочан програм заштитних мера, пре свега, на гробовима знаменитих личности и оних на којима се налазе дела значајних српских вајара, на капелама и другим архитектонским објектима. У случајевима код најзначајнијих споменика, било би корисно да Завод за заштиту споменика културе града Београда донесе и појединачна решења о њиховој заштити. Урађен је програм за уређење и рестаурацију споменика у Алји великанова, изведени су, такође, рестаураторски радови на мањем броју споменика. Нема сумње, од велике користи било би и оснивање посебног фонда из чијих би се средстава обављала перманентна заштита споменичког фонда на Новом гробљу, што су и предложили Завод за заштиту споменика културе града Београда и Управа гробља. Предвиђено је и формирање посебне стручне комисије која би пратила делатност на одржавању и заштити Новог гробља у Београду. Управа гробља, а не појединачни власници гробних места, морала би да комуницира са Заводом за заштиту споменика културе града Београда. У том смислу требало би изменити чл. 21, став други »Одлуке о сахрањивању и гробљима«.¹¹ По том члану власник гробнице је дужан »да за предузимање било какве радње на споменику или другом предмету на гробу или гробници који има својство споменика културе претходно прибави сагласност надлежне организације за заштиту споменика културе«. Уствари, власник гробнице не мора да буде свестан, нити да зна историјско-културну и уметничку вредност гробнице или гроба који је наследио као садашњи власник. Управа гробља је та која треба да

му скрене пажњу на то, јер она комуницира са Заводом за заштиту споменика културе града Београда, с једне стране, и власницима гробница и гробова, са друге стране. Она је, према томе, посредник и одговорна је за све што се на гробљу догађа.

Поред већ истакнутог архитектонског и уметничког значаја Новог гробља у Београду, озбиљно стање његове угрожености, загушеност и све већа запуштеност простора, а пре свега исцрпљени капацитети за сахрањивање, све израженија приватна иницијатива око »уређења« гробница постављањем скулптура сумњивих вредности и другог кича, тешко стање његове непосредне околине и многи други проблеми, били су разлог да се још 1986. године, поводом обележавања стогодишњице гробља, покрене иницијатива да се ограничи сахрањивање на Новом гробљу у Београду. Данас је време да оно остане гробље само знаменитих људи.

Найомене:

¹ Остаци овог гробља откривили су 1968. године у Поп Лукиној улици приликом прекопавања терена и припремања за градњу, У. П. »Политика«, 26. 6. 1968.

² Ј. Секулић, *Ново гробље у Београду – споменичка целина од изузетног значаја*, Годишњак града Београда, књ. XXVI, 1979, 194.

³ Б. Костић, *Ново гробље у Београду*, Београд, 1999, 28.

⁴ З. М. Јовановић, *Александар Дероко*, Београд, 1991, 81–82.

⁵ Ј. Секулић, нав. дело, 159.

⁶ О скулптури на Новом гробљу у Београду и њиховим ауторима податке сам користио из монографије Браниславе Костић, *Ново гробље у Београду*, Београд 1999.

⁷ М. Пушић, *Српска скулптура 1880–1950*, Југословенска скулптура 1870–1950, ed. М. Протић, Београд, 1975, 65.

⁸ Исто, 68–71.

⁹ Ј. Секулић, нав. дело, 207.

¹⁰ Дужан сам посебну захвалност историчарима уметности Братислави Костић и Оливери Милијановић које су ми ставиле на увид податке о крађама на Новом гробљу у Београду.

¹¹ »Службени гласник града Београда«, бр. 22 од 19. 10. 1990.